

*Голові разової спеціалізованої вченої ради
у Науково-дослідному інституті вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
доктору юридичних наук, професору,
члену-кореспонденту НАПрН України,
заслуженому діячу науки і техніки України
Володимиру Голіні*

ВІДГУК

офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
Музики Анатолія Ананійовича
на дисертацію Бабича Артура Олеговича
«НЕОБЕРЕЖНЕ СПІВЗАПОДІЯННЯ
ПРИ ВЧИНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ»,
що подана на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 – право

Актуальність теми дослідження. Немає щонайменшого сумніву в тому, що тема дисертації характеризується значною актуальністю. Проблему необережного співзаподіяння вирізняє неабияка складність її пізнання. Справедливо стверджують, що вона (ця проблема) охоплює цілу низку інших правових явищ – співучасть, вину, причинний зв'язок. Однак цим не обмежується феномен множинності суб'єктів необережного кримінального правопорушення. Зокрема, новим явищем в аналізованому аспекті, що також впливає на розуміння предмета дисертації, слід визнати кримінально-правові ризики. Останні, в свою чергу, тісно пов'язані, наприклад, з категоріями суб'єктивної сторони діяння і каузальності. Я вже неодноразово наголошував: проблема кримінально-правових ризиків ще чекає на своїх дослідників.

Але найголовніше те, що актуальність проведеного дослідження обумовлена надзвичайним поширенням необережної злочинності та її суспільно небезпечними наслідками. Про таку реальність красномовно свідчать жажливі події і статистичні дані. Зокрема, за нашої пам'яті трапилися такі трагедії, як Чорнобильська, Скнилівська, щодоби – безліч дорожньо-транспортних пригод зі смертельними наслідками. Утім, на жаль, вітчизняній

кримінально-правовій доктрині бракує монографічних праць на цю тематику. Зазначене стосується і дослідження проблеми множинності суб'єктів необережного кримінального правопорушення.

Необхідно підкреслити, що дисертація має зв'язок роботи з відповідними науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з темою дослідження Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика» (номер державної реєстрації: 0117U000283). Проблематика дослідження узгоджена зі Стратегією розвитку наукової діяльності Національної академії правових наук України на 2016-2020 рр. (затвердженою загальними зборами НАПрН України 3 березня 2016 р.); Стратегією розвитку Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на 2016-2020 рр. (затвердженою постановою вченої ради від 25 травня 2016 р. № 5). Тему дисертації затверджено вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (постанова № 10/2 від 26 грудня 2018 р.).

Ще раз наголошую, обрана Артуром Олеговичем тема дисертація є надзвичайно складною, в багатьох питаннях – контроверсійною. І це робить честь нашому здобувачеві, який взяв на себе сміливість та провів корисне, цікаве дослідження і певною мірою усунув відомі прогалини у вітчизняній кримінально-правовій доктрині. Треба віддати належне і його науковому керівнику, шановному Вячеславу Івановичу Борисову, знаному спеціалісту в галузі кримінального права. Його праці, невеликі чи об'ємні за обсягом, зокрема з проблем кримінальної відповідальності за необережні злочини, вже сьогодні належать до класичної спадщини. Все це загалом викликає довіру до рецензованого дослідження.

Отже, тема дослідження є злободенною, її теоретичне і практичне значення зумовлено необхідністю наукової розробки проблеми кримінальної

відповідальності осіб, що вчиняють злочини за обставин необережного співзаподіяння.

Ступінь обґрунтованості положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукове дослідження А. О. Бабича складається з анотації, вступу, трьох розділів, що разом містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Структура дисертації характеризується логічністю викладення матеріалу, що дозволяє послідовно розглянути всі окреслені автором питання.

Дисертація базується на комплексному, системному підході, характеризується належним рівнем наукових узагальнень. Дослідження базується на загальнонауковому діалектичному методі пізнання, який пронизує всю структуру дисертації. Окрім того, у праці застосовувались такі методи дослідження: порівняльно-правовий, історико-правовий, системний, логіко-семантичний, статистичний, догматичний.

На особливу увагу заслуговують додатки праці (С. 226 – 305). Зокрема, Додаток В – Перелік досліджених кримінальних правопорушень, вчинених при необережному співзаподіянні шкоди, по яких приймалися рішення у 2004-2022 роках році (на підставі даних, що містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень) із зазначенням відповідної статті КК України, області, в якій було винесено судове рішення, посилання на відповідне судове рішення в ЄДРСР, та розміру і виду призначеного покарання (С. 226 – 310).

Емпіричну базу дослідження становлять судові рішення вітчизняних судів різних інстанцій, постановлені у 2004 – 2022 роках, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень та збірниках судової практики (всього проаналізовано 229 судових рішень у справах про необережні кримінальні правопорушення, вчинені кількома суб'єктами).

Використання зазначених методів пізнання, опрацювання значного масиву літературних джерел (зокрема, цікавих іноземних праць), вивчення законодавства про кримінальну відповідальність України та відповідного законодавства зарубіжних держав, а також матеріалів судової практики

дозволило автору досягти **фактичної мети** дослідження, про що йтиметься далі.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, полягає в тому, що праця А. О. Баби́ча є одним із перших розгорнутих теоретичних досліджень необережного співзаподіяння шкоди суспільним відносинам, що охороняються законодавством про кримінальну відповідальність, як самостійного суспільно небезпечного явища. До найбільш важливих результатів, які відображають наукову новизну дисертації та виносяться на захист, належать, зокрема, такі положення.

Автор вперше:

аргументовано, що необережне співзаподіяння як поняття кримінального права має всі необхідні передумови для оцінки його як окремої самостійної частини кримінального права;

запропоновано нове бачення характеру зв'язків між співзаподіювачами суспільно небезпечного наслідку з необережності на основі розуміння спільної діяльності соціальною психологією та з урахуванням механізму заподіяння шкоди при колективній необережності кількох суб'єктів кримінального правопорушення;

розроблено нову дефініцію необережного співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення; на підставі зазначеного запропоновано внести зміни до чинного КК України та надано рекомендації до проекту нового КК України для їх нормативного закріплення;

визначено критерії встановлення необережного співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення;

обґрунтовано поділ фактів необережного співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення за критерієм характеристики суб'єктивної сторони та об'єктивної сторони вчиненого на два типи з умовними назвами: «необережне співвиконавство» та «необережне співзаподіяння з розподілом ролей». При цьому перший тип має окремі два підвиди з умовними назвами

«автономне необережне співзаподіяння» та «усвідомлене необережне співзаподіяння»;

удосконалено:

теоретичні підходи щодо підстави кримінальної відповідальності за необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення;

аргументацію щодо вирішення проблеми об'єктивного інкримінування при вчиненні необережних кримінальних правопорушень кількома суб'єктами;

теоретичні позиції щодо меж кримінальної відповідальності за необережне співзаподіяння при вчиненні передбаченого законом про кримінальну відповідальність кримінального правопорушення, що мають визначатися характером, ступенем участі співзаподіювачів у вчиненні діяння та значенням такої участі у спричиненні єдиного суспільно небезпечного наслідку;

набули подальшого розвитку:

положення про конкретні ознаки необережного співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення та їх зміст;

доводи про необхідність закріплення у чинному КК України спеціальних правил кваліфікації і призначення покарання, якщо наслідки в необережному кримінальному правопорушенні спричинені в результаті дій (бездіяльності) декількох суб'єктів;

аргументація щодо можливості поділу необережного співзаподіяння на дві типологічні групи – послідовне та паралельне. Зроблено висновок про допустимість ускладненого (комбінованого) типу прояву необережного співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення, коли в наявності є поєднання наведених типів необережного співзаподіяння;

обґрунтування наявності типових помилок встановлення меж караності за необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дисертації становлять теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, які в подальшому можуть бути використані у теоретичних розробках проблеми необережного співзаподіяння, у нормотворчій діяльності, для удосконалення

діяльності органів досудового розслідування та судів, у підготовці комплексних програм із запобігання необережних кримінальних правопорушень.

Позитивно сприймається ініціатива дисертанта – його звернення з відповідними пропозиціями до Робочої групи з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України. У дисертації серед інших додатків є Акт впровадження результатів наукової роботи від 18.08.2022 р. за підписом академіка Ю. В. Бауліна.

Основні теоретичні положення й висновки дослідження повно висвітлено в 11 наукових працях, три з яких – наукові статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України, одна – стаття у науковому періодичному виданні іншої держави, а сім – тези доповідей і повідомлень на наукових, науково-практичних конференціях та круглих столах.

У цілому позитивно оцінюючи рецензовану працю, звернемо увагу на окремі протиріччя, спірні положення, які, на мою думку, потребують або додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту дисертації.

1. Під час формулювання мети і завдань дослідження дисертант часто використовує слово «дослідити». Наприклад, це слово (або його смисловий аналог – «провести дослідження») трапляється у першому, третьому, шостому і восьмому завданнях дисертації. Варто мати на увазі, що сучасна методологія науки не рекомендує формулювати завдання дослідження шляхом використання слова «дослідити». Такий підхід до постановки завдань є спірним, оскільки наукова діяльність, як будь-яка інша, прагне певних результатів. У зв'язку з цим вказівка на «дослідження» того чи іншого явища ілюструє більшою мірою процес досягнення, тобто засоби, а не планований чи можливий результат. Або, інакше кажучи, для наукової діяльності важливим є «встановити» певні закономірності, а не просто «дослідити» певне явище.

2. Спiрним i, мабуть, непродуманим виглядає формулювання об'єкта дослідження.

Дисертант зазначає:

«Об'єкт дослідження – множинність суб'єктів кримінального правопорушення у кримінальному праві.»

Предмет дослідження – необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення».

Із тим, що необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення є предметом дослідження, варто погодитися. Зрозуміло, що хотів сказати автор. Необережне співзаподіяння розглядається ним як частина більш широкого явища, яке охоплює і співучасть у кримінальному правопорушенні, і необережне співзаподіяння. Проблема полягає в тому, що обраний дисертантом термінологічний зворот – множинність суб'єктів кримінального правопорушення – висвітлює лише кількісний бік явища. Поняття «множинність суб'єктів» є такою самою кількісною ознакою співучасті, як і необережного співзаподіяння. У такому разі виникає істотне логічне викривлення – кількісна ознака «множинність суб'єктів» входить до обсягу поняття необережного співзаподіяння як одна з його ознак, тобто є меншою за обсягом, ніж поняття необережного співзаподіяння. Предмет дослідження (з точки зору логіки – *частина*) завжди постає як певний кут зору, аспект або частина об'єкта дослідження (тобто *цілого*). У формулюванні, запропонованому дисертантом, порушено взаємозв'язок частини і цілого. Якби він сформулював об'єкт дослідження, наприклад, як *«вчинення кримінального правопорушення кількома суб'єктами»*, тоді необережне співзаподіяння увійшло б до змісту запропонованого поняття разом із своєю кількісною ознакою.

3. Дисертант зазначає, що ним запропоновано нову дефініцію необережного співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення, під яким пропонується розуміти вчинення декількома суб'єктами кримінального

правопорушення через взаємодію діянь, що з необережності спричинили єдиний суспільно небезпечний наслідок (с. 19).

Зауважу, що логіка конструкції цієї дефініції є дуже дискусійною. Її буквальне сприйняття означає, що це не суб'єкти, а власне діяння з необережності спричинили єдиний суспільно небезпечний наслідок. Тобто у дефініції презюмується, що діяння має психіку і відповідне психічне ставлення.

4. На підставі цієї спірної за конструкцією дефініції автор пропонує внести зміни до чинного КК України та надати рекомендації до проекту нового КК України для їх нормативного закріплення (див. висновки).

Зокрема, пропонуються такі зміни:

«**Стаття 31¹**. Необережне співзаподіяння

1. Не є співучастю необережне співзаподіяння, тобто вчинення декількома суб'єктами кримінального правопорушення через взаємодію діянь, що з необережності спричинили єдиний суспільно небезпечний наслідок.

2. При необережному співзаподіянні кожен суб'єкт кримінального правопорушення самостійно підлягає кримінальній відповідальності за нормою статті Особливої частини цього Кодексу та з урахуванням положень його Загальної частини».

Мушу зазначити, що Артур Олегович перебуває, очевидно, у полоні ілюзії, властивій багатьом людям: нібито декларативне закріплення в законі певних наукових понять здатне розв'язати правозастосовні проблеми. Стосовно концепції самостійної кримінальної відповідальності учасника необережного кримінального правопорушення, вчиненого кількома суб'єктами, слід зазначити, що її і так дотримуються в сучасній правозастосовній практиці. Виникає запитання: тож якого істотного покращення практики очікує дисертант після внесення пропонованих ним змін до КК України?

5. На розвиток мого критичного ставлення до авторської дефініції поняття необережного співзаподіяння пропоную до розгляду такі міркування.

5.1. Що означають слова: кожен суб'єкт «самостійно підлягає кримінальній відповідальності»? Йдеться про одне чи декілька кримінальних правопорушень?

В аспекті очевидної проблеми щодо правової оцінки таких діянь розглянемо реальний приклад (харківську справу щодо «Дронова і Зайцевої»), дещо змінивши обставини події. Зазначені особи, як відомо, порушили правила безпеки дорожнього руху. Припустимо, що своїми діями вони завдали один одному середньої тяжкості і тяжкі тілесні ушкодження. При цьому пішоходів на тротуарі взагалі не було і відповідно ніхто не постраждав. Отже, умовні Дронов і Зайцева одночасно є і потерпілими, і підозрюваними (обвинувачуваними). Але ж таке поєднання різних правових статусів в одній особі суперечить канонам кримінального процесу. Це, з одного боку. З іншого, тут уже не йдеться про необережне співзаподіяння, а маємо справу про необережне взаємне заподіяння шкоди. Водночас аналізовані наслідки все таки породжені порушенням правил безпеки дорожнього руху з обох сторін – як необхідних і достатніх умов, аби стверджувати про наявність відповідного причинного зв'язку у цій ситуації. Незаперечним є також наявність вини обох сторін.

Тепер ускладнимо нашу задачу. До описаних обставин події додамо реальні наслідки за матеріалами справи – є смертельно травмовані пішоходи, які перебували на тротуарі.

Як необхідно вирішувати таку справу (в обох випадках), не беручи до уваги наявний вирок суду?

5.2. Здобувач сформулював визначення поняття необережного співзаподіяння, що розраховане винятково на необережні кримінальні правопорушення з матеріальним складом. Звідси – запитання:

чи передбачає КК України необережні кримінальні правопорушення з формальним складом?

якщо ні, то чи допустимо формулювання таких складів правопорушень у майбутньому?

якщо в КК України є відповідні статті (або у разі появи таких) про необережні кримінальні правопорушення з формальним складом, то чи можливо їх вчинення за обставин необережного співзаподіяння?

6. Серед інших новел дисертант пропонує змінити назву ст. 68 КК України на «Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення, за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті та при необережному співзаподіянні» і доповнити її частиною 6 такого змісту: «6. При призначенні покарання за кримінальне правопорушення, вчинене при необережному співзаподіянні, суд, керуючись положеннями статей 65 – 67 цього Кодексу, враховує характер, ступінь участі кожного із суб'єктів та її значення у настанні суспільно небезпечного наслідку» (див. висновки).

У цій пропозиції, на мою думку, знову вбачається декларативне положення. Безумовно, слід погодитися з тим, що суд має врахувати «характер, ступінь участі кожного із суб'єктів та її значення у настанні суспільно небезпечного наслідку». Але ж у судді виникне цілком обґрунтоване і прагматичне питання: як саме врахувати зазначені обставини? Теоретики мають зробити наступний крок і дати судді відповідний інструментарій, можливо, у вигляді подальшого уточнення положень про характер, ступінь участі і її значення у настанні суспільно небезпечного наслідку. Як на мене, саме це зараз очікується від дослідників у цій сфері.

Якщо ж дисертант вважає, що таке уточнення – це справа майбутніх досліджень, тоді необхідно відповісти на інше питання: а навіщо формулювати такі пропозиції?

7. За темою дисертації автор опрацював значну кількість джерел, про що свідчить бібліографічний апарат праці. В цьому розумінні виглядає дивним, що дисертант не використав у роботі наукову статтю представниці харківської

наукової школи М. Є. Григор'євої, предмет вивчення якої безпосередньо стосується теми дослідження [Григор'єва М. Є. Щодо питання про кримінальну відповідальність за необережне спільне спричинення кримінально-протиправних наслідків. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2 (16). С. 43–53.]. Доречно буде зауважити, що і стаття М. Є. Григор'євої, датована 2021 роком, не містить жодного посилання як на опубліковані до того часу праці А. О. Бабича, а також і на праці В. А. Мисливого і С. Р. Багірова, тобто авторкою проігноровані праці науковців, які більше за інших досліджували проблему, що становила предмет її наукової статті.

Загалом наші критичні зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованого дослідження, оскільки більшість із них належить до спірних і не торкаються основних, концептуальних положень дисертації.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що тема дисертації надзвичайно актуальна, сформульовані автором висновки і рекомендації – загалом достатньо аргументовані, характеризуються науковою новизною і мають не лише теоретичне, а й практичне значення. Таким чином, рецензована дисертація є кваліфікаційною науковою працею, що містить результати проведених автором досліджень. Здобувачем отримані нові науково обґрунтовані результати, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки кримінального права, а саме – з урахуванням сучасного стану розвитку вчення про співучасть у кримінальному правопорушенні, а також наявних проблем відповідальності за необережні злочини і кримінальні проступки дисертант розробив теоретичні положення про кримінально-правову природу необережного співзаподіяння і на цій основі сформулював пропозиції щодо вдосконалення КК України.

Праця Бабича Артура Олеговича за темою « Необережне співзаподіяння при вчиненні кримінального правопорушення» відповідає вимогам таких правових актів, як: Порядок присудження ступеня доктора філософії та

скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44); Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), Тимчасовий порядок присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 (зі змінами); Вимоги до оформлення дисертації, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року (зі змінами).

З урахуванням викладеного здобувач А. О. Бабич заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент –

**професор кафедри права
юридичного факультету
Європейського університету
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
заслужений діяч науки і техніки України**

А. А. Музика

